

VITALukács György a politikai gondolkodó és politikus

Vajda Mihály hozzászólása a
 Politikatudományi Társaság
 1985. február 1-i ülésén

Tisztelt hallgatóság!

Lukács politikai pályáján és politikai teoretikus tevékenységén elgondolkodva egyértelműen arra a belátásra jutottam, hogy lényegében az 1918/30-as korszak az, amelyről ebben a vonatkozásban igazán érdemes beszélni. Nem lehet tagadni azt, hogy 1930 után Lukács sokszor megnyilvánult bizonyos értelemben mint politikus, s "belekeveredett" – sokszor akarata ellenére, sokszor nem akarata ellenére – a politikába, de hogy neki 1930 után sajátos és reprezentatív politikai vonala lett volna, ezt inkább csak az ellene irányuló támadások nyomán keletkezett mítoszok alapozhatják meg, mintsem a realitás. Lukács 1930 után mindig is azon az állásponton volt, amelyet önéletrajzi vázlaiban többször is megfogalmazott: "right or wrong, my party". A pártnak vele szemben alapjában véve igaza van, még akkor is, ha minden konkrét fizikai megnyilvánulásában tévedett. Tulajdonképpen ez nyilvánul meg Lukács azon megfogalmazásában is, hogy ő mint politikus 1929-ben tökéletesen megbukott. Konkrétan továbbra is hihetem, hogy igazam van, az egészről azonban a pártnak kell hogy igaza legyen. Ez a beállítottság egész 1918/30-as teoretikus tevékenységében kristályosodott ki. Lukács "messianizmusa" végül is ide torkollik, tulajdonképpen a pártnak mint megfellebbezhetetlen autoritásnak a választásába, amellyel szemben az egyénnek nincs joga lázadni.

Az 1918/30-as periódust illető két legalapvetőbb kérdés közül az első a bolsevizmus választása, a második pedig a Történelem és osztálytudat koncepciója, a bolsevizmus választásának most már dialektikus megalapozása. Az az érzésem, hogy az 1918/19-es írásokat a Történelem és osztálytudat nagy tanulmányai felől tekintve Lukács maga is antidialektikusnak érezné. Az ezzel kapcsolatos, így röviden szinte megválaszolhatatlan probléma pedig az, hogy a Történelem és osztálytudat – mely meggyőződésem szerint a kommunista uralom egyedül igazán releváns filozófiai megalapozása és megfogalmazása – miért volt mindig botránykő a mozgalom szemében, miért volt elfogadhatatlan a kommunista mozgalom számára. Úgy vélem, ez az egyik legalapvetőbb kérdés Lukács György egész életművét illetően, s nem hiszem, hogy itt erre igazán meggyőző választ fogok tudni adni.

De kezdjük a bolsevizmus választásánál. David Kettler kanadai kutató interjúkat készített akkori barátaival, a Vasárnapi-kör tagjaival /többek között Hauser Arnolddal/. Ezekből a beszélgetésekből kiderül, hogy mindannyian egészen elképedten vették tudomásul Lukács 1918 decemberi választását, a kommunizmushoz, a bolsevizmushoz való csatlakozását. Nemcsak annak fényében voltak megdöbbenve, hogy Lukács 1918 novemberében a Szabad Gondolatban publikálta "A bolsevizmus mint erkölcsi probléma" című tanulmányát, amelyben a bolsevizmussal szemben egy-

értelműen és világosan a szociáldemokrácia mellett teszi le voksát, hanem egész addigi életművének ismeretében is, még ha ez az ismeretség felületes is volt. Lukács 1918-ig nemigen vallotta magát még csak szocialistának sem. Am megszállott antikapitalizmusa mindenképpen abba az irányba kellett hogy vigye, hogy ha valahol létezik egy olyan mozgalom, amit megszállott antikapitalizmusa reprezentánsának és megtestesülésének tekinthet, akkor ehhez a mozgalomhoz csatlakozik. Ez szinte benne volt egész addigi elméleti oeuvrejében, és hogy mindaddig nem találta meg önmaga számára a szocialista mozgalmat, amely megfelelt volna antikapitalizmusának, ez csak abból adódott, hogy egészen 1917-ig mindenfajta szocializmust, a szocializmus mindenfajta gyakorlati törekvését éppen úgy a "tökéletes bűnösség korszaka" megnyilvánulásának tartotta, mint ahogy oda sorolta az összes polgári álláspontot. Szokás Lukács premarxista korszakát polgári filozófusi korszakának nevezni, de ez egész egyszerűen nevetséges. Ha a "polgári " valamit jelent – bár nem tudom, mit is jelent pontosan teoretikus vonatkozásban – akkor ez csak azt jelentheti, hogy valaki kiáll az individuum, a burzsoá mint olyan alapértéke mellett, amit Lukács soha sem tett, ami Lukács számára mindig is az ördögtől való volt. Az "ördög" szó itt nemcsak köznapi fordulat, hanem megszállott vallásos antikapitalizmusának adekvát megnyilvánulása. Lukács soha sem volt polgári gondolkodó; amit gyűlölt, az éppen a polgári világ mint olyan a maga teljes egészében. A szociáldemokráciát, a szocializmust, hosszú ideig bizonyos értelemben Marxot is ugyanezen világ megnyilvánulásának tekintette; a korabeli szocializmus számára nem más, mint e világekorszak reprezentánsa és nem ellenlábas. Ő tulajdonképpen azon az állásponton volt, hogy Eduard Bernstein a szocializmus titkának igazi ismerője, és nem más, nem Kautsky például, akinek munkásságát ugye Lenin politikailag elítéli, ezzel szemben teoretikusan igen nagyra tartja. Lukács világosan átlátja, hogy vagy-vagy. A szociáldemokrácia által képviselt felfogás – melynek lényegét Bernstein fogalmazta meg – szerint nem a polgári világ alapvető struktúráit kell megsemmisíteni, hanem lehetőséget kell adni a proletár számára, hogy megszűnjék proletár lenni, megszűnjék tulajdonnékülivé lenni, megszűnjék a kitaszítottságot reprezentálni ebben a világban, hogy maga is polgárrá válhasson, és ebben az értelemben mindenki részt vehessen a polgári világ játékszabályainak alakításában. Lukács megmagyarázhatatlan és irracionális módon /s ennek okait személyes életrajzi írójának kell feltárnia/ gyűlölte ezt a fajta polgári világot, ennél fogva nem tudta a maga számára elfogadhatónak tekinteni az olyan oppozíciós mozgalmakat, amelyek alapján véve elfogadják ennek a világnak a játékszabályait. S mihelyt megjelent valami a porondon, amit ő a "tökéletes bűnösség korszaka" totális tagadásának érzett, vagy totális tagadásaként volt képes felfogni, abban a pillanatban emellé a mozgalom mellé állt. "A bolsevizmus mint erkölcsi probléma" című írása tulajdonképpen nem megingás megszállott romantikus antikapitalizmusától a bolsevizmusig vezető úton /talán nem kell emlékeztetnem arra, hogy ezen írását a Történelem és osztálytudat 60-as évekbeli új előszavában "elvont, ízetlen érvekkel ékesített, félresikerült szellemi kozmetikázásnak" minősítette, ezt a zseniális cikket/, hanem végiggondolása a másik oldalnak is: szembenézés azzal a ténnyel, hogy bizonyos értelemben maga bolsevizmus is rendelkezik olyan mozzanatokkal, amelyekről nem tudja jó lelkiismerettel azt állítani, hogy ugyancsak ne volnának reprezentánsai az általa gyűlölt világnak. A forradalmi terror, az, amit ő ebben a cikkben bűnnek nevez, ez is a "tökéletes

bűnösség korszakát" reprezentálja, tehát éppen annyira elfogadhatatlan eszköz, mint a szociáldemokrácia alkalmazkodása a világ játékszabályaihoz, s az adott pillanatban azt mondja, hogy nagyon bűn a terror, az elnyomatás álláspontjára helyezkedni, nagyobb bűn egy olyan álláspontra helyezkedni, hogy el kell nyomnom azokat is akiknek az érdekében a terrort gyakorolni fogom. Ebben a tekintetben is tökéletesen szembenézett azzal, hogy mit kell ennek a kommunista álláspontnak jelentenie a világ játékszabályaihoz való olyan alkalmazkodással szemben, mely nem jelent belső alkalmazkodást. De hogy mennyire nem valamiféle ezekkel az előbb idézett szavakkal leírható állásfoglalás volt ez a cikk, azt számomra az bizonyítja a legfényesebben, hogy annak a másik cikknek – a "Taktika és etika"-nak – a gondolatmenete /amelyről ő maga állította később többször is azt, hogy a bolsevizmushoz való csatlakozásának valóságos teoretikus dokumentuma/ szinte szó szerint ugyanaz, mint "A bolsevizmus mint morális probléma" gondolatvezetése. Ugyanúgy mindkét álláspontot szörnyű bűnök és eltévelyedések lehetséges forrásának minősíti, s az adott pillanatban az egész filozófiai vérmérsékletének mégis megfelelő bolsevizmust tudja választani, úgy, hogy két mozzanattal kiegészíti a "A bolsevizmus mint erkölcsi probléma" gondolatmenetét. A korábban íródott cikk – ha lehet egy hét oldalas írásról filozófiai szempontból egyáltalán ilyen egyértelműen nyilatkozni – kantiánus-fichteánus. Kantra és Fichtére hivatkozik; azt állítja, hogy a német filozófia Schellingben esztétikailag, Hegelben államjogilag letért a haladásnak erről az újtjáról, amelyet Engels úgy jellemzett, hogy ez lesz a proletariátus szellemi öröksége stb., és ebben az értelemben tehát egy kanti-fichtei álláspontot vallhat magáénak. A "Taktika és etika" megfejezi ezt a dolgot egy meglehetősen vulgárisan kezelt Hegellel. Hozzákapcsol ehhez egy történelmi szükségszerűséget, ahol tulajdonképpen a szocializmus nem választás már többé, hanem a történelem kikerülhetetlen végeredménye, és amikor ezt sikerül a történelem kikerülhetetlen végeredményeként, tehát nem egy szabad emberi tettként felfogni, abban a pillanatban jogosult már bármelyik oldalra állni, hiszen, ahogy a "Taktika és etika" Hebbel Judithjából vett idézettel befejeződik: "És ha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna, ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám." Jó, csak hogy ez a Hegellel megfejejt Kant és Fichte még valamit megkövetel, s ez tulajdonképpen kifejezésre jut a Hebbel Judithjában. Kell neki még valami, még egy hőse ifjúkorának, nevezetesen Kierkegaard. S a dán gondolkodótól sem távoli a Hebbeltől idézett mozzanat: ő is a bűnös ember álláspontján áll, azon az állásponton, hogy Istennel szemben senkinek sem lehet igaza, mindenki bűnös. És itt Lukács felteszi a kérdést, hogy nincs-e vajon valamiféle mércéje annak, hogy kényszerűen választandó alternatív bűnök közül mégis melyik tekinthető "értékesebbnek". Lukács ezt a mértéket az áldozatban találja meg, s ez egyértelműen utal Kierkegaardra. És természetesen az alkalmazkodáshoz képest a direkt bűn vállalása nagyobb áldozat. – Ezzel a gondolatmenettel sikerül megoldania azt a dilemmát – melyről másfél hónappal azelőtt azt írja, hogy megoldhatatlan –, hogy vajon miként származhatik rosszból jó, ahogy Dosztojevszkij Razumihinjának szavaival kifejezi magát, hogyan lehet keresztülhazudni magunkat az igazsághoz.

Mármost ezen állásfoglalása ettől kezdve egész magatartása megingathatatlan alapjává válik, s ezt a hitre alapozott megoldást – melyet nemcsak a "Taktika és etika", hanem tulaj-

donképpen az 1919/20-as cikkek mindegyike jelent – próbálja a Történelem és osztálytudat hatalmas, nagyszabású elméleti koncepciójának keretei között teoretikusan/dialektikusan megalapozni, anélkül, hogy immár a hitre, s Kierkegaardra, ifjúkorának eme hőisére kellene építenie. A Történelem és osztálytudat alapkoncepcióját itt nincs módunk a maga részleteiben elemezni. Kétségtelen tény ugyanakkor, hogy az alapstruktúra az "Osztálytudat" tanulmányból olvasható ki a leginkább, bár az egész felfogásmód a filozófiailag legmélyebb megalapozást az "Eldologiasodás" tanulmányban nyeri el. A koncepció lényege az hogy a polgári társadalom közvetlenségét semmiféle egyed át nem láthatja, a proletár éppoly kevéssé, mint a burzsoá. Átlátni ezen a közvetlenségen, egy közvetített állásponthoz eljutni, kijutni az önzésnek ebből – szinte az emberi természetként felfogott – csak egy módon lehet, nevezetesen annak az osztálynak az álláspontjáról, amely osztályt osztályhelyzete, objektív helyzete kényszeríti arra, hogy a burzsoá társadalomnak ezt a közvetlenségét átlássa. Ez az osztály természetesen a proletariátus. Az a proletariátus, melyről Marx A szent családban azt írja, hogy a polgári társadalom olyan osztálya, amely nem osztálya annak, ebben az értelemben mintegy a tökéletes kitagadottság. Csakhogy az az igazság, hogy ez a fajta fogalmazás nézetem szerint már Marx korában is az elméleti koncepció filozófiai megalapozásához szükséges mítosz volt és semmiféle szociológiai realitásnak nem felelt meg. Még inkább az volt ez a 20. Század elején, s ezért Lukács kénytelen – és innen adódik a Történelem és osztálytudat egész – hogy úgy mondjam – tudományellenessége – mindent, ami szociológiailag releváns leírása a világnak, egyszerűen nemcsak ignorálni /ennél ő sokkal nagyobb szabású gondolkodó volt/, hanem a burzsoá beállítottság, a burzsoá közvetlenségben való megragadás szimptomatikus tudatának tekinteni. Tehát ha kiderül az, hogy a proletariátus nem egységes, akkor ez csak a felszínen, csak látszatra van így, s a közvetlenségben való megragadás elfogadni ezt a "kvázi" – ténylegesen persze valóságos – tény. Nem akarok belemenni ezekbe a részletekbe. A dolog lényege az, hogy maga a proletár mint egyed, s az empirikus proletár empirikus tudata sem lát át a burzsoá társadalom közvetlenségén, és ebben az értelemben megragad a polgári társadalom viszonyai között. Arra a tudatra, amely a proletariátus valóságos objektív helyzetének felel meg /zugerechnetes Bewusstsein – hozzárendelt tudat/, csak egyetlen mozgalom, csak egyetlen, a partikularitásokon felülemelkedő entitás tehet szert, nevezetesen a párt.

Manapság egyébként úgy szokás a Történelem és osztálytudatot tanulmányozni, hogy elolvassuk az "Eldologiasodás" tanulmányt, ennek egyszerűbb variánsaként még hozzávesszük az "Osztálytudat" tanulmányt is, el lehet gondolkodni a "Mi az ortodox marxizmus?" kérdésén és így tovább, de a végén szereplő, az organizatorikus kérdésekről szóló írásokról meg szoktunk feledkezni. Holott azonban Lukács nemcsak hogy egyértelmű és világos megalapozását adja egy abszolút arisztokratikus pártkoncepciónak, hanem – a Szovjetunióban akkor már lezajlott pártvita után – direkt apologetikáját is. Amennyiben igaz az, hogy a proletariátus empirikus tudata burzsoá tudat, s valamiféle specifikus intércióra van szükség; ahhoz, hogy ezen a közvetlenségen átlátva a proletariátus eljusson a maga igazi tudatára, a maga valóságos osztályhelyzetének megfelelő tudatára /hogy honnan tudjuk, melyik a valóságos osztályhelyzet, ha nem tudunk eljutni erre tudatra, kérem, ezt ne fejtegetessük/, ehhez szükség; van egy ilyen intércióra, s ez az intérció a párt, melynek magával a proletariátussal szemben is erőszakot kell elkövetnie akkor, ha az

nem hajlandó eljutni a maga osztályhelyzetének megfelelő/adekvát hozzárendelt tudathoz. Ezzel eljutott azon gondolatok dialektikus /számomra látszatdialektikus/ megalapozásához, amelyeket az 1918/19-es írások még bizonyos naiv őszinteséggel, mondhatni vallásos hitre építve fogalmaztak meg.

Már említettem, az egyik legérdekesebb kérdés az, hogy ez a nagyszabású, szerintem – lassan a század végén vagyunk, nyugodtan tehetünk ilyen megállapításokat – a 20. század legnagyobb filozófiai teljesítményeihez tartozó könyv által képviselt álláspont miért nem volt elfogadható a gyakorlati mozgalom számára. Holott ez az egyetlen olyan mű, amely tényleg egy filozófiai szinten próbálja meg megfogalmazni a bolsevizmus gyakorlatát. Ez nehéz és összetett probléma. Ugyanakkor minden valószínűség szerint lényegében arról van szó – lehet, hogy nagyon prózainak hangzik a válaszom –, hogy egy már hatalmi struktúrává vált párt, és több, hatalmi törekvéseket megvalósítani kívánó nyugati pártmozgalom egészen egyszerűen – természetesen öntudatlanul, de – nem fogadhatta el ilyen kíméletlen direkt kimondását annak, hogy ebben a koncepcióban benne rejlik – s ezt lehet elfogadni vagy elutasítani – az erőszak jogának elismerése azokkal szemben is, akiknek az érdekében állítólag történik. Az őszinte kimondása ennek a gondolatnak – tehát hogy a koncepció az erőszak eszközein alapszik azokkal szemben is, akiknek érdekében állítólag gyakorolják – nemcsak hogy nem volt ildomos. Egy gyakorlati mozgalom és egy berendezkedett hatalom számára titkának ilyen nyílt kimondása nagyon ritkán fogadható el. A Történelem és osztálytudat szerzője azonban ezt filozófiai szinten kimondja és megfogalmazza, s ennél fogva e művet – amellyel nagyon nem tudok egyetérteni, mégis – a század egyik legjelentősebb filozófiai teljesítményének tartom.